

האם מותר להחליף משמרת עם רופא מחלל שבת?

וְאִם הָפַר יָפַר אֶתְּם אִישָׁה בְּיוֹם שְׁמִיעוֹ כָּל מוֹצֵא שְׁפָתֶיהָ לְנִדְרֶיהָ וּלְאִסּוּר נִפְשָׁה
לֹא יָקוּם אִישָׁה הַפָּרָם וַיְהוּהוּ יִסְלַח לָהּ (במדבר ל, יג)

רופאים שומרי שבת יעדיפו בדרך כלל להימנע ממשמרות בבית החולים בשבת. במקרה שזהו התור שלהם לבצע משמרת בבית החולים, הם עשויים לנסות ולהחליף את המשמרת עם רופא אחר, שאיננו שומר שבת, כדי להישאר בשבת בחיק משפחתם.

הנהגה זו מעוררת מספר שאלות הלכתיות. העובדה הבסיסית היא שעבודת הרופא בבית החולים בשבת עשויה להיות כרוכה באיסורי שבת לא מועטים. במקרים שאינם פיקוח נפש, על הרופא לדעת היטב כיצד להתנהג במהלך השבת כדי לא לחלל אותה. משום כך, ישנה בעייתיות עקרונית עם החלפת משמרת של רופא דתי שיודע כיצד להתנהג על פי ההלכה בבית החולים בשבת, עם רופא שעלול לחלל אותה במהלך המשמרת.

בשורות הבאות נתמקד במקרים של פיקוח נפש, כאשר מותר לעשות כל דבר כדי להציל חיים. האם יתכן שהדבר מותר אך ורק לרופא דתי, ולרופא חילוני יהיה הדבר אסור?

בפרשתנו נאמרה פרשת נדרים. אחד הכללים בהלכות אלו הוא, שכאשר אשה נודרת נדר, בסמכות בעלה להפיר את הנדר ולבטלו, אם רצונו בכך. התורה מתייחסת למקרה בו האשה לא ידעה שבעלה התיר את הנדר שלה, ועברה עליו. מבחינתה, היא באה לעשות מעשה איסור. אך במציאות, הנדר כבר הופר והתבטל עוד לפני שבאה לעבור עליו. על כך נאמר בתורה "אשה הפרם וה' יסלח לה". כלומר – למרות שלמעשה לא עברה על איסור, היא זקוקה לסליחה מצד כוונתה הרעה לעבור על הנדר.

ואכן, כך אמר רבי עקיבא (נזיר כג, א):

"תנו רבנן: אישה הפרם וה' יסלח לה - באשה שהפיר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר, שהיא צריכה כפרה וסליחה. וכשהיה מגיע רבי עקיבא אצל פסוק זה - היה בוכה, ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה - טעון כפרה וסליחה, המתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר - על אחת כמה וכמה!"

לדעת רבי עקיבא, אדם שהתכוון לעשות מעשה איסור, ולא ידע שבמציאות הוא עושה דבר מותר, הוא זקוק לכפרה וסליחה. כך בדוגמא שמביא לדבריו, אדם שהתכוון לאכול בשר חזיר, ובטעות אכל בשר טלה המותר באכילה, זקוק לכפרה.

ויש לעיין, משום מה הוא זקוק לכפרה: האם רק על כוונתו הרעה בלבד, שהרי במציאות לא עשה מעשה איסור כלל, או שגם מבחינת המעשה שעשה הוא חייב כפרה כמי שעשה מעשה איסור ממש?

אחד המאפיינים של מעשה איסור, הוא חיוב המלקות (במקרה של עבירה על איסור לאו בהתראה). מן הפסוק "וה' יסלח לה", אנו למדים לכאורה שמעשה האיסור שהתברר לבסוף כהיתר דורש סליחה וכפרה. אך הגר"ז סולובייציק (כתבי הגר"ז נזיר כג, א) למד מדברי הרמב"ם (הלכות נדרים יב, יח), שפסוק זה בא ללמדנו גם מן הצד השני, שלא נאמר שהיא חייבת מלקות על מה שעשתה, אלא רק כפרה וסליחה. לולא פסוק זה, היינו מחייבים אותה מלקות כדין מי שעבר על איסור ממש.

אך מדוע באמת? הרי לא היה כאן מעשה איסור, ולכל היותר כוונה ומחשבה לאיסור? בספר חבצלת השרון מבאר את הדברים על פי דברי כמה מהאחרונים, שכתבו שחיוב המלקות במקרה של עבירת לאו איננו נובע מגוף מעשה האיסור, אלא מכוונת המרידה שיש במעשה זה נגד ציווי התורה. לכן, גם מי שבפועל לא עבר על איסור, עלול להתחייב מלקות, אם לא שהתורה פטרה אותו.

כך גם מתבארים דברי התוספות (פסקי תוס' מו"ק יב אות נ"ג): "דבר שהוא מותר והעושהו סבור שהוא אסור, ואפילו הכי עושה - מיקרי עבריין". המונח "עבריין" איננו יכול להתפרש כמתייחס למחשבה בלבד, אלא למעשה שנעשה, שנחשב "מעשה איסור". על פי דברי האחרונים, ניתן לבאר כי כל מעשה שנעשה בכוונת מרידה ושאת נפש כלפי ציווי ה', נחשב כמעשה איסור, גם אם לא מתקיים בו גוף האיסור עצמו.

בקדושין (לב, א), מביאה הגמרא מעשה ברב הונא, שרצה לנסות את בנו, רבה, לבדוק אם יכעס או לא. לשם כך, הוא קרע בגדים יקרים בפניו. שואלת הגמרא, איך הותר לו לעשות כן, הרי אם היה בנו כועס, היה עובר על איסור, ואביו עובר על "לפני עוור לא תתן מכשול"? עונה הגמרא: "דמחיל ליה ליקריה". רב הונא מחל מראש על כבודו, כך שגם במקרה שהיה בנו כועס לא היה עובר על איסור. על כך כותבים התוספות:

וצריך לומר, שהודיעו קודם לכן, שלא יהא כמו נתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה דאמר לקמן בפרק בתרא (פא, ב) שצריך מחילה וכפרה.

כלומר: איסור לפני עוור שייך גם במקרה שבאמת אין כאן איסור אלא רק מחשבה לעבור על איסור. לכן מוכרח שרב הונא הודיע לבנו לפני שקרע את הבגדים על כך שמוחל על כבודו.

גם מדברי התוספות הללו נראה לכאורה שבמצב כזה מדובר על מעשה איסור של ממש ולא רק על מחשבה רעה לעבור איסור. הטעם לכך הוא, שזה יהיה חידוש לומר שאדם שמכשיל את חברו במחשבה רעה לעבור על איסור, יעבור על "לפני עוור לא תתן מכשול". בפשטות, זהו איסור שמתייחס למי שמכשיל את חברו באיסור גמור בלבד. אם לא היה במעשה כזה איסור של ממש, מדוע הוצרכו התוספות להידחק כל כך ולפרש שרב הונא חשף בפני בנו את כוונתו האמיתית, ולא פירשו בפשטות שגם אילו היה בנו כועס, לא היה רב הונא עובר על "לפני עוור לא תתן מכשול"?

כעת נשוב לנושא שלנו. ניתן דוגמא. מי שנוקק בשבת לפנות לרופא במקרה של פיקוח נפש, דבר ברור הוא שעליו להעדיף את הרופא הטוב ביותר והזמין ביותר, גם אם אינו שומר שבת, על פני אפשרויות אחרות. אך נשאלת השאלה האם מי שיכול להזעיק אחד משני רופאים השווים בזמינותם ובמעלתם, ואחד מהם שומר שבת, צריך להעדיף את הרופא השומר שבת, על אף שמדובר בפיקוח נפש ושני הרופאים יצטרכו לבצע את אותן פעולות בדיוק?

הגרש"י אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה חלק ב סימן לד, סעיף לה) כתב לגבי החלפת משמרת עם רופא שאינו שומר תומ"צ, שאם החולים הם יהודים, אסור להחליף עם ישראל אחר שהוא עובר עבירה¹, שהרי הרופא הדתי העוסק בפיקוח נפש מכוון למצווה, ואילו **העבריינין** לפי **מחשבתו** הוא מחלל שבת, ואינו מודע לכך שהמעשה מותר מצד פיקוח נפש.

כוונתו של הגרש"י מתבארת יותר במה שהביא משמו בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק לב הערה קל), לגבי מי שיש באפשרותו לבחור בשבת רופא שומר תומ"צ, או רופא שאינו שומר שבת, והורה שם שנראה שיש להעדיף את הרופא השומר שבת. הטעם לכך הוא, שהרופא שידע כי מעשיו מותרים במקרה זה של פיקוח נפש וכי יש מצווה בדבר, הוא עדיף על פני רופא מחלל שבת שאינו מכוון למצווה, אלא אדיש לחילול שבת הכרוך במעשיו. למרות שבמצב זה אלו פעולות מותרות, דינו דומה למי שנתכוון לעשות מעשה איסור ולא ידע שהדבר מותר.

כפי שלמדנו מדברי התוספות, הרי שגם לאיסור ברמה של "נתכוון לאכול בשר חזיר..." חל איסור "לפני עוור לא תתן מכשול", ולכן מוטל על הפונה לרופא למנוע את הרופא שאינו שומר מצוות מלבצע את אותן פעולות שאמנם מותרות בסיטואציה זו אך רופא זה אדיש לאיסור העקרוני שבהן.

בדומה לזה, גם רופא דתי שהוטלה עליו משמרת בבית החולים בשבת, וברצונו להמיר את המשמרת עם רופא אחר שאינו שומר שבת, ומניח שהדבר מותר מפני שהוא עוסק בפיקוח נפש (נניח שמדובר בעיסוק שרובו פיקוח נפש. על מצבים שאינם פיקוח נפש התייחסנו בקצרה בתחילת המאמר). על פי המבואר, אין זה פשוט כלל. למרות ששני הרופאים יבצעו בדיוק את אותן הפעולות, ישנה העדפה לרופא דתי המכוון למצווה, על פני רופא שאינו שומר שבת ומבצע את אותן הפעולות בשבת כבחול. החלפת המשמרת במקרה זה עלולה להיחשב כ"לפני עוור לא תתן מכשול".

עוד מוסיף הגרש"י זצ"ל, שיש לחשוף גם שהרופא שאינו מכוון למצווה אינו מכוון אלא לתשלום שכרו ולא להצלה, ובמקרה כזה ייתכן שבאמת מעשיו נחשבים לחילול שבת גמור.

זהו הטעם לפסק הגרש"י במנחת שלמה, שרופא שומר שבת אינו רשאי להחליף משמרת עם רופא שאינו שומר תומ"צ.

יש לשים לב להבדל העקרוני בין שתי הסברות: הסברא הראשונה של הגרש"י קובעת שכל עוד הרופא אינו מכוון למצווה, הדבר נחשב כמי שמתכוון לאיסור למרות שבאמת אין כאן איסור. אך הסברה השנייה אינה תלויה דווקא אם הוא מכוון למצווה או לא, אלא אם הוא מתכוון לתשלום או לא. רופא שמטרתו העיקרית היא **הצלת חיים**, גם אם לא מצד שיקול המצווה שיש בדבר, בודאי שאין במעשיו חילול שבת, אפילו שלא התכוון למצווה, אך אם כוונתו הייתה לשם תשלום, מניח הגרש"י שהמעשה נחשב חילול שבת גמור (ולא רק כוונה לחילול שבת שהתבררה לבסוף כמותרת).

הטעם לכך הוא, שההיתר לחלל שבת עבור פיקוח נפש, מותנה בכוונתו של המציל את הנפש. אם כוונתו היא לשם אינטרס חיצוני שרק בדרך אגב מציל את הנפש, אין זה נקרא מעשה של "פיקוח נפש", והוא נחשב ככל חילול שבת אחר. רק כאשר הכוונה היא למטרה של הפיקוח נפש עצמו, אזי הדבר מותר (וכאמור גם במקרה זה, אם אינו מכוון למצווה הדבר נחשב כמי שנתכוון לאכול בשר חזיר וכו').

דיון דומה מתקיים בפוסקים במקרה שבו מכריחים יהודי לעבור על אחת ממצוות התורה שדין הוא "יעבור ואל יהרג". במקרה של יהודי שהיה מסרב לעבור את העבירה לולא הכפייה, אין איסור בדבר,

¹ עוד הוא מוסיף שבמקרה של חולים שאינם יהודים בכל מקרה אסור לחלל שבת עבורם.

והוא נחשב כ"אנוס". הפוסקים דנים מה יהיה דינו של מי שעובר על האיסור בכל מקרה, וכעת מכריחים אותו לעבור על איסור זה. האם הדבר ייחשב ל"אנוס", שהרי כעת אין לו ברירה אם לעבור על האיסור או לא, או שהדבר ייחשב "רצון", שהרי גם ללא הכפייה הוא עובר כעת על האיסור בשאט נפש, והוא למעשה מעוניין לעבור כעת על האיסור.

חשוב לציין כי ישנו חילוק משמעותי לכאורה בין המקרים: ייתכן מאד לומר כי במקרה של "אנוס", שבו ההיתר נובע מכך שמדובר בכפייה, ככל שהאדם מעוניין במעשה זה הרי שאין כאן כפייה; בסופו של דבר הוא עושה כן מרצונו. לעומת זאת, במקרה של פיקוח נפש והצלת נפשות, המעשה עצמו הופך למעשה היתר ומצווה, ואיננו מעשה איסור כלל, כך שגם אם כוונת האדם היא לשם אינטרס אחר, אין זה תלוי בכוונתו ורצונו אלא במהות של מה שנעשה, ויתכן שהדבר לא ייחשב "חילול שבת", אלא "הצלת נפשות" בכל מקרה. אך כאמור, הגרש"ז איננו סבור כך.

הפנינו את השאלה לרבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א, נשיא בית מדרשנו, ושמענו ממנו כי לדעתו להלכה ולמעשה אין כל מניעה על רופא דתי להחליף משמרת בשבת עם רופא שאיננו שומר תורה ומצוות, ומשני טעמים:

1. דעתו של רבינו שליט"א שלא שייך כלל המושג של "לפני עוור לא תתן מכשול", כאשר גם ללא ה"הכשלה" אותו אדם יעבור על אותו איסור. לדוגמא, גם אם לא יהיה הרופא החילוני בבית החולים, סביר להניח, לצערנו, שהוא יחלל את השבת בביתו. במצב כזה אין זה נחשב "הכשלה", ואין כל איסור בכך שחבירו גורם לו חילול שבת מסויים².
2. כאשר מדובר בפיקוח נפש, רבינו שליט"א איננו מקבל את הבנתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שבמצב שבו אדם עושה מעשה שמהותו הוא פיקוח נפש אך כוונתו איננה להצלת נפשות אלא לקבל שכר הדבר נחשב "חילול שבת". לדעת רבינו, מאחר שמהותו של המעשה היא הצלת נפשות, המעשה מותר לכתחילה ללא קשר לכוונת העושה. משום כך, גם אם הרופא החילוני אינו מודע לכך שהדבר מותר, לא שייך להתחשב במעשה זה כחילול שבת כלל ועיקר.

² וכן כתב אגרות משה (או"ח ח"ד סימן עט) שהרופא השומר שבת יכול להחליף עם הרופא שאינו שומר שבת, וטעמו שכשישאר בביתם יחללו שבת פחות מהמלאכות שיעשה בבית החולים שלא במזיד (בכל מלאכות שיזדמן באיסור), וא"כ אין בזה לפני עוור בזה שהחלפו להו מלאכות במלאכות. ויותר נוטה שבבית החולים יעשה הרופא פחות מלאכות, כי יש הרבה חולים שמותר לעשות עבורם מלאכה, וגם הרבה מלאכות הם רק מדרבנן, ומה שעושה בביתו רובן הם מדאורייתא.